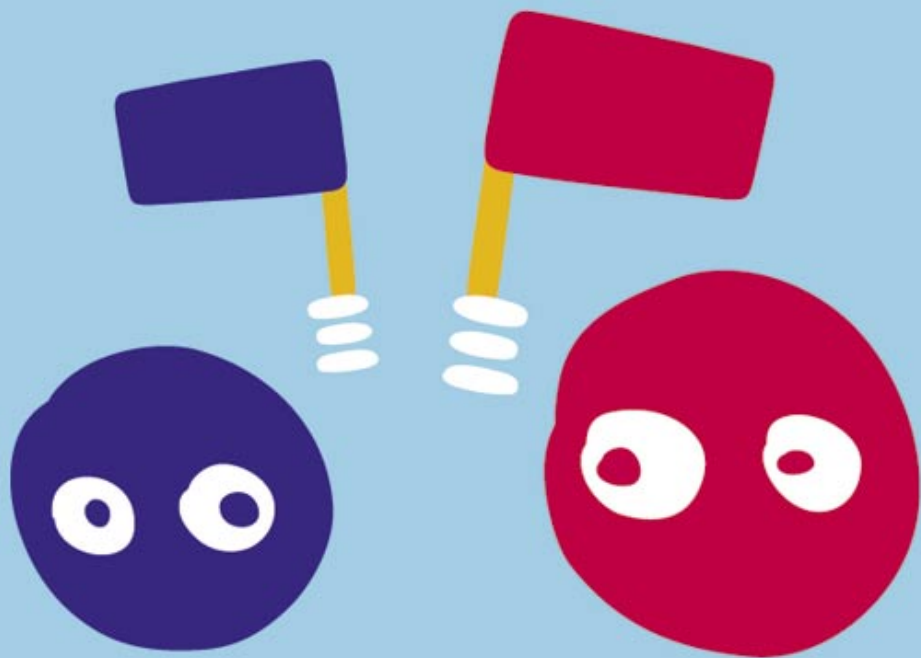

Sociologie politiky

Emanuel Pecka

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

prof. PhDr. Emanuel Pecka, CSc.

SOCIOLOGIE POLITIKY

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3854. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Drahuše Mašková
Sazba a zlom Radek Vokál
Návrh a realizace obálky Denisa Kokošková
Počet stran 240
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

ISBN 978-80-247-2793-6 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6705-5 (elektronická verze ve formátu PDF)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

1. Úvod	7
1.1 Sociologie a sociologie politiky	7
1.2 „Klasická“ sociologie politiky	14
2. Kultura a politická kultura	29
2.1 Politická kultura	33
2.2 Vývoj a výzkum	37
2.3 Národní charakter	38
2.4 Výzkum	44
2.5 „Renesance politické kultury“	56
3. Proměny české politické kultury v 60. a 70. letech	62
3.1 Problematická sovětizace	63
3.2 Vliv vědy	67
3.3 Kognitivní, emocionální a hodnotové zdroje české politické kultury v roce 1968	74
3.4 Politická kultura tzv. normalizace	88
4. Národní identita a sociální chování	94
5. Populace a rasy	109
5.1 Rasy, rasová diskriminace, rasismus	114
6. Životní prostředí jako sociologický a politický problém	126
7. Sociální a mocenská struktura společnosti	136
7.1 Sociální skupiny	141
7.2 Třídy	146
7.3 Struktura politické moci	149
7.3.1 Stát	149
7.3.2 Politické strany	152
7.4 Nátlakové (zájmové) skupiny	154

6 SOCIOLOGIE POLITIKY

7.5	Teorie konsenzu a konfliktu	155
7.6	Teorie elity	159
8.	Sociální problémy a politika	173
8.1	Kriminalita	174
8.2	Prostituce	183
8.3	Drogy jako sociální problém	186
8.4	Sebevražda	189
8.5	Rodinný rozvrat	193
8.6	Terorismus	197
9.	Z české sociologie a politiky	201
9.1	Zdroje a základy	201
9.2	Masarykův sociologický a politický realismus	207
9.3	Studium sociálních problémů	214
9.4	Spor o sociologický objektivismus	219
9.5	Vztah k marxismu	224
9.6	Od poloviny do konce století	229
	Literatura	234

1. Úvod

1.1 Sociologie a sociologie politiky

Žádnou z vědních disciplín, které se za posledních několik staletí konstituovaly v relativně samostatné vědy, nelze chápat jako zcela samostatnou. Jejich vznik a vývoj je poznamenán souvislostmi, které představuje poznávací úsilí lidských generací za dobu tisíce a tisíce let. Proto jakkoli mluvíme o vzniku sociologie, politologie, psychologie, demografie či kybernetiky a uvádíme nejnovější data, platí skutečnost, že zárodky těchto disciplín spočívají v otázkách, které si lidé kladli v dobách, kdy o vzniku uvedených disciplín nikdo neuvažoval. Zároveň však při vzniku té či oné vědní disciplíny existovala již mnohaletá zkušenost, množství prověřených poznatků i předsudků, výrazných hypotéz i omylů. Proto mnohá „moderní“ disciplína, byť by měla dosud jen krátkou dobu své existence, takřka začínající své dějiny, má svou tisíciletou minulost. To se vztahuje na sociologii i na sociologii politiky, která bývá vymezována jako jedno z nejvýznamnějších a nejpřitažlivějších odvětví sociologie.

Ve vývoji myšlení od starověku až po začátek devatenáctého století můžeme sledovat jednotlivé poznatky, které dějepisci označili za sociologické. Platon, Aristoteles, Machiavelli, Vico či Montesquieu a mnozí další patří do této řady. Víme, že například Aristoteles ve svém díle *Politika* nastolil otázku rozdílu mezi člověkem a přírodou. Zároveň při řešení tohoto problému formuloval závěr, že člověku je vlastní tendence usilovat o společné soužití. Pro sociologii, která zkoumá hromadné sociální jevy, je dnes Aristotelův závěr otázkou, na niž množství škol, směrů a vědeckých individualit dalo četné odpovědi. Zatímco Aristoteles ještě neformuloval rozdíl mezi společností a státem, John Locke již kritizoval patriarchálně teokratickou teorii státu. Jeho odmítnutí rozšířených názorů o božském zdroji panovnickovy moci našlo později výraznou podobu v realistickém zhodnocení státu jako organizovaného násilí.

Proces hromadění poznatků, jejich prohlubování a soustřeďování do základů vznikajících vědních disciplín není autonomním procesem. Teo-

rie státu vznikala teprve s vývojem tohoto výrazného sociálního jevu. A přesto tisíce let existence státních útvarů nemohly způsobit, aby tento předmět sociologického bádání byl vysvětlován jen a jen jako světský jev a nikoli jako záležitost a výraz vůle mimospolečenských sil. Tyto dvě skutečnosti, tj. že předmět bádání je základem vzniku teorie o něm a že tato teorie je v té či oné době více či méně dokonalá, nás vede k sociologické skromnosti, k vědomí, že i naše věda je konec konců vědou historickou.

Věda o společnosti se nezrodila a nerozvíjí se v sociálním vzduchu prázdnu. Její genezi můžeme sledovat v živé atmosféře devatenáctého století jako úsilí odpovědět na vznikající problematiku tak, jak ji kladla tehdejší současnost. V ní probíhaly procesy a důsledky průmyslové revoluce stejně jako politických revolucí zaměřených proti odcházející feudální společnosti. V tomto procesu se podíleli na formování sociologie mnozí myslitelé tím, že vedle řešení minulých a současných otázek formovali tuto vědu i jako projev daného stupně kultury.

Sociologie má svým původem vztah k filozofii. Protože se z filozofie vydělovala, muselo být její právo na relativně samostatnou existenci opřeno o definování jejího předmětu. **Auguste Comte** (1798–1857), který dal této vědě její název, musel řešit i tento problém. Sociologii definoval jako vědu o společenských jevech, které vytvářejí společenský řád, jistou stabilitu, ale zároveň mají mimořádné možnosti pokrokového vývoje. Sociologie tak vstupovala do klasifikace věd jako *disciplína, která se zabývá strukturou (sociální statika) a vývojem (sociální dynamika) společnosti*. Měla svými výkony usilovat o zajištění stability společnosti a jejího pokrokového rozvoje. Dá se říci, že i dnes, po uplynutí ne příliš dlouhého historického období dějin sociologie, toto vymezení jejího předmětu není zanedbatelné.

A. Comte přistupoval k tvorbě svého systému ve velmi podnětném prostředí v okruhu hraběte C. H. Saint-Simona, kde působil jako jeho tajemník v letech 1817 až 1824. O několik let později Comte začal vydávat své šestisvazkové dílo *Cours de philosophie positive* (1830–1842). Ve čtvrtém svazku vydaném v roce 1838 se objevil název „sociologie“. Comte si zde kladl za úkol objevit a definovat základní zákony života společnosti jako východisko pro možnou reformu. Dá se říci, že termín „pozitivní“ je u Comta synonymem pro „vědecký“. Vědecky se proto na reformě společnosti měla podílet i „pozitivní politika“, jak o tom svědčí dílo, které v letech 1851 až 1854 vydal pod titulem *Système de Politique Positive instant la Religion de l'Humanité*. Obě etapy Comtova díla tvoří určitou jednotu mezi obecnou teorií a politickou reformou. I tento přístup zůstává

podnětným a v určitém smyslu odkazuje na potřebnost vztahu obecné sociologie a sociologie politiky. V české sociologii tento model působil na zakladatele české sociologie T. G. Masaryka. „My s Vicem a Comtem,“ napsal Masaryk, „považujeme sociologii za vědu abstraktnou a různíme od ní konkrétné disciplíny sociologické.“ (Masaryk, 1885, str. 87) Za jednu z konkrétních disciplín považoval politiku.

Sociologie představuje rovněž systém kategorií, výzkumných metod a přístupů. Právě pro tyto skutečnosti můžeme mluvit o jejím relativně samostatném postavení mezi ostatními vědami. Struktura sociologie odpovídá problematice společenské struktury, která se stává jejím předmětem. Je zde ještě další specifikum. Relativní samostatnost sociologie není dána jen konkrétní problematikou, kterou zkoumá. Georg Simmel již v roce 1908 výstižně poznamenal, že všechno, co označujeme jako předmět vědy, je komplex určování vztahů, z nichž se každý, prokázaný na množství předmětů, může stát předmětem zvláštní vědy. (Simmel, 1908, str. 9–11) Předmětem sociologie z tohoto hlediska je vždy aktuální komplex vztahů, v jehož rámci se určité sociální jevy vyskytují a v jehož rámci se stávají předmětem sociologické analýzy. Ve výzkumném procesu pak vznikají *sociologické kategorie*, které nejsou apriorními nástroji, jimž by se měla podřizovat dynamická sociální realita.

Poměrně velký počet sociologických kategorií, který v sociologickém výzkumu vznikl a s kterými sociologie pracuje jako s ověřeným poznávacím aparátem, představuje sociologii rovněž jako vědu *kategoriální*. Tato charakteristika přispívá k přesnějšímu vymezení a chápání předmětu sociologie. Vznik sociologických kategorií a jejich používání v poznávacím procesu souvisí především se snahou poznávat *to, co jest*. Tato aktuálně kategoriální stránka odlišuje sociologii od normativních tendencí, vyznačujících se předpisováním a projektováním *toho, co má být*. Sociologické kategorie vyjadřují klidovou a absolutně proměnlivou stránku postavení lidí ve společnosti, charakterizují jejich činnost, jejich „výtvoř“ a často i smysl a význam těchto aktivit. Netvoří proto neměnný poznávací aparát, ale jsou jeho historickými formami. Sociologické kategorie, které vznikají v procesu poznávání sociální skutečnosti, mají svůj vznik, vývoj i své prediktivní aspekty, jimiž reagují na napětí možné geneze budoucího vztahu. Existenci mnohých z nich udržuje právě tato stránka a zároveň jiným přináší zánik.

Tyto úvahy směřují nutně k otázce: Které sociologické kategorie se staly součástí teoretického systému sociologie a jsou dosud nástrojem sociologické analýzy, interpretace a informace?

Sociologie je vědou o struktuře a vývoji společnosti, vědou o sociálních vztazích, vědou o aktuálních možnostech rozvoje svobody člověka. Na této rovině obecnosti vznikají kategorie, kterými je sociologie spjata především s filozofickou analýzou společnosti: bytí a vědomí.

Další rovinou je oblast, kde již nejde jen o sepětí, ale o přesahování filozofie a sociologie. Na této úrovni sleduje sociologie teoretickou empirickou analýzu konkrétně historicky vymezených „činitelů“, „činností“ a „výtvorů“ (terminologie E. Chalupného).

Třetí rovinu představují kategorie, které vznikaly v procesu abstrakce při sociologickém výzkumu aktuálně vymezené společnosti: *sociální struktura, skupina, vrstva, třída, kasta, národ, stát, moc, konflikt, statut, role, zájmy, potřeba, válka, politika, sociální problémy (sebevražednost, prostituce, rozvrat rodin atd.), sociální hodnoty, kultura* aj. Na této úrovni pracuje sociologie rovněž s pojmy, které jsou výsledkem a nástrojem elementární analýzy a studia každodenního života společnosti: kvalifikovaní dělníci ve strojírenství, životní způsob pracovníků v zemědělství, rodinné vztahy francouzských intelektuálů apod. V těchto určeních dochází ke specifikaci, v níž kategorie přestávají být kategoriemi ve vlastním smyslu a nabývají charakteru aplikovaných kategorií.

Z elementární analýzy sociologie vychází ve většině svých poznávacích aktů. Tak rámec jejího zájmu vyplňují četné poznatky o lidské činnosti a interakcích. Sociologická analýza se orientuje spíše na to, co je *sociální*, než na to, co je *individuální*. Odpovídá to procesu kategoriální výstavby sociologie, v níž se zobecňují aktivity hromadného charakteru. Elementární analýza může vycházet z popisu a rozboru jednotlivého jevu, například stávkových horníků, jednotlivé války nebo jednotlivého rodinného rozvratu. Tímto krokem vlastní sociologická práce teprve začíná. Cílem však, z hlediska kategoriální výstavby sociologie, bude poznání typů, modelů sociálního konfliktu, nikoli popis jedné války či rodinného rozvratu. Četná fakta získaná elementární analýzou mohou sloužit jako předmět zobecnění, zda lidé žijí v těch či oněch sociálních uskupeních, jaké relativně stabilní motivy a postoje formy jednání si v nich osvojují a jaké typické zájmy a potřeby působí na jejich vůli při naplňování jejich smyslu života. Můžeme tedy říci, že pro sociologii je dalším charakteristickým znakem *snaha po komplexnosti a generalizaci*.

Příkladů, které potvrzují tuto zaměřenost sociologie, je bezpočet. Uvedme však některé, které se týkají lidské solidarity – ty mají silný humanistický akcent. V zemích, které v letech 1938 a 1939 ohrožovala německá fašistická agrese, došlo ke konsenzu mezi jinak rozdílnými sociál-

ními skupinami. Tento stav vyvolala zvýšená míra solidarity v úsilí zachránit svobodu většiny tříd, vrstev a sociálních skupin národní společnosti. Nesporným důkazem tohoto jevu v tehdejšímu Československu byly mobilizace v roce 1938.

O solidaritě v postojích proti fašismu vypovídají rovněž dějiny lidové fronty ve Francii. Historické dokumenty a paměti účastníků dosvědčují intenzitu tehdejšího masového hnutí a ukazují projevy solidarity v souvislosti s konkrétními denními událostmi. Takovou událostí se stal pohřeb spisovatele H. Barbusse, autora románu s protiválečnou tematikou *Oheň*. Účastník pařížské manifestace, I. Erenburg, o této události vypověděl: „Sedmého září (1935) vyšla Paříž znovu do ulic na pohřeb Henriho Barbusse, který zemřel v Moskvě. Pohřeb se změnil v manifestaci. Statisíce lidí ovšem více myslely na začínající boj než na mrtvého spisovatele...“

Jednotlivé projevy solidarity popisuje historiografie, pro sociologii jsou předmětem generalizace a dalších úvah a postupů. Uvedené příklady a jejich generalizace nastolují v sociologii například otázku korelace mezi možnostmi agrese a vytvářením různých forem solidarity mezi sociálními třídami a skupinami. Tím, že sociologie využívá v procesu generalizace materiálů celých epoch, dosahuje v jednotlivých etapách poznání určitého modelu či kategorie „*solidarita sociálních skupin*“. Při vstupu do konkrétního sociálního výzkumu pak taková kategorie tvoří předpoklad pro formulace obecné a pracovní hypotézy.

Sociologické postupy ukazují jednak na rozdíl a jednak na potřebnou souvislost mezi historiografií a sociologií. Určitý model nebo kategorie, i když ještě neskýtá záruku ověření, může být nástrojem chápání řady podobných sociálních skutečností. K. W. Deutsch o vztahu modelu a empirické skutečnosti napsal: „Jestliže se tyto vzory a tyto zákony podobají ve významné míře některé určité situaci nebo třídě situací ve vnějším světě, pak v tomto rozsahu je možné těmto situacím porozumět, tj. že je možné je předvídat – a možná i ovládat – pomocí tohoto modelu.“ Zároveň však Deutsch upozornil, že „zda nějaká taková podobnost existuje, se nedá zjistit z modelu, nýbrž pouze hmotným procesem ověření.“ (Deutsch, 1971, str. 84)

Souvislost modelu a ověření se jeví v současném vývoji sociologie jako aktuálnější než sledování specifické odlišnosti od ostatních věd. Tento trend reflektuje existující reálný proces integrace společnosti a integrace společenské vědy. Polský sociolog J. Szczepanski v odpovědi na otázku, co je sociologie, ukázal na určitou míru nezávaznosti při přes-

ném vymezení sociologie v současnosti, na rozdíl od doby, kdy se sociologie vydělovala z „královny věd“ – z filozofie. „Dnes na tuto problematiku pohlížíme jinak,“ napsal J. Szczepanski, „převažují spíše tendence k integraci společenských věd, k jejich sblížení a slučování než tendence k jejich oddělování.“ (Szczepanski, 1966, str. 9) Souhlasit proto můžeme i s jeho názorem, že v sociologické práci „převládá tendence komplexního, všestranného zkoumání jevů a procesů společenského života, společného zkoumání z hlediska více věd, kombinace výsledků jejich vědního úsilí.“ (tamtéž, str. 10)

Integrační tendence ve společenských vědách je v souladu s vrcholnými záměry sociologie, spočívající ve snaze vysvětlit společnost v jejím celku. Tyto úkoly a jejich postupná realizace zároveň vyžadují existenci takové vědní disciplíny, jakou je sociologie. Její oprávněnost se zakládá, mimo jiné, právě na skutečnosti, že sociologie je vědou sledující smysluplnost integračního či globalizačního procesu společnosti, na němž participuje.

Problém integrace ve společenských vědách není dán jen hlavními tendencemi ve vývoji společnosti, ale je patrný v samotném procesu vzniku a vývoje sociologie. Ta již v samých počátcích svého vývoje měla mnoho podob, vytvářela různé teorie a koncepce. To konečně platí i o současném stavu sociologické práce. Cesta ke kvalitnímu poznání souvisí s praktickým úsilím přestrukturalizace světa, zároveň se zhodnocováním všech teoretických kroků, které tento proces nejen odrážejí, ale namnoze i motivují.

Participace na integračním procesu se zřetelně projevuje společnou orientací na výzkum některých problémů, které se stávají předmětem badatelského zájmu mnoha společenskovědních disciplín. Jednoznačně lze říci, že sem patří *zájem o politiku*. Intenzita procesu politizace společnosti od dob renesance dosáhla mimořádných stupňů. Prostupuje velmi výrazně všemi sociálními jevy a procesy současného života. Na Orwellovu myšlenku, že v naší době není možné zůstat mimo politiku, navázal Milan Kubr populárním, ale výstižným komentářem: „Politikou je prosyceno všechno kolem nás. Zatím selhaly všechny pokusy vymezit jí hranice a hlídat, aby je nepřekračovala. Politici jsou upřímně přesvědčeni, že se mohou a musí vyjadřovat ke všemu a dbát o to, aby se v lidských společnostech (komunitách apod.) všechno dělalo správně. Občané to vnímají tak, že za vším vidí nekalé zájmy a dlouhé prsty politiků a ve stále větší míře požadují zodpovědnost, iniciativu, transparentnost a skládání

účtů, a to i v záležitostech, o které by se nejlépe mohli postarat sami.“ (Kubr, 2005, str. 17)

Proces politizace života společnosti 21. století je evidentní skutečností. Sociologové si uvědomovali jeho vliv i v úvahách o obecné sociologii a sociologii politiky v různých souvislostech již mnohem dříve. Německý sociolog G. Eisermann v roce 1958 uveřejnil studii *Soziologie der Politik*, v níž konstatoval velmi těsný vztah obecné sociologie a sociologie politiky a tendence směřující k jejich ztotožňování. Uvedl: „Sociologie politiky (tzv. politická sociologie) je v současné době považována za nejpřitažlivější a nejvýznamnější poddisciplínu sociologie, ba dokonce je často mylně s ní ztotožňována. Naproti tomu nám nic nebrání její předmět výzkumu vymezit se zřetelem k obecné sociologii. Budeme tudíž sociologii politiky definovat jako tu poddisciplínu sociologie, která se zabývá studiem vytváření lidských skupin, podmínkami, formami a soustavami lidského zespolečenšťování, jakož i těmi sociálními jednáními, která probíhají v oblasti politiky.“ (Eisermann, 1958, str. 292)

Proces politizace, alespoň západní společnosti, spíše naznačuje společný postup obecné sociologie se sociologií politiky než jejich rigorózní oddělování. Společné metodické prostředky jsou vlastní oběma.

Na konci padesátých let dvacátého století se prosadila snaha především amerických sociologů chápat sociologii politiky jako relativně samostatnou vědu. Vedle jednání na IV. světovém kongresu sociologů v roce 1959 k tomu přispělo vydání knihy S. M. Lipseta *Political Man (The Social Bases of Politics)* ve stejném roce. Prvním shrnutím příspěvků z tohoto oboru byl sborník studií vydaný L. A. Coserem pod firemním titulem *Political Sociology*. Vedle editorova příspěvku se na něm svými studii podíleli R. Bendix, R. Aron, P. H. Rossi, R. O. Schulze, S. M. Lipset a další. Ve své úvodní studii L. A. Coser poznamenal: „Sociologie politiky je vskutku mladou disciplínou. I když její stopy vedou k předkům, k takovým vrcholným myslitelům 19. století, jako byli Karel Marx a Alexis de Tocqueville, a přejala mnoho významných podnětů od sociologů z počátku 20. století jako Max Weber, Robert Michels a Emile Durkheim, v americké scéně se její systematický vývoj datuje od třicátých let dvacátého století.“ (Coser, 1967, str. 2) Také Lipset je přesvědčen o tomto duchovním pozadí. Jde o určitou klasickou tradici, která objevila řadu významných kategorií pro analýzu předpokladů demokracie. Lipset v této souvislosti poznamenal, že právě Tocqueville byl „prvním velkým exponentem myšlenky, že demokracie je rovnováhou mezi silami konfliktu a konsen-

zu.“ (Lipset, 1963, str. 4) A studium sociálních předpokladů demokracie tvoří významnou část předmětu sociologie politiky.

1.2 „Klasická“ sociologie politiky

Úkoly sociologie politiky a možnosti sociologické analýzy takového fenoménu, jakým je politika, závisejí do značné míry na postavení a funkcích společenské vědy v určitém sociálním systému. Významným předpokladem pro možnost takové analýzy je taková univerzální hodnota, jakou je svoboda slova a neexistence cenzury. Totalitní systémy považovaly za nebezpečnou i tzv. omezenou svobodu slova. Mnohé se hlásily k marxismu.

Paradoxní však je, že právě K. Marx se mohl svobodně vyjadřovat k pojetí svobody slova. Známe jsou např. jeho *Poznámky k nové pruské cenzurní instrukci*. Citoval zde část cenzurní instrukce, která sice umožňovala „určité“ hledání pravdy, což jako omezenost Marx zásadně mohl odmítnout.

V „Instrukci“ se uvádělo: „Podle tohoto zákona, totiž podle čl. 2, nesmí cenzura překážet vážnému a skromnému zkoumání pravdy, ani nesmí na spisovatele vykonávat nepřipustný nátlak, ani nesmí brzdit svobodný obrat knižního obchodu.“

Marx měl námitky proti jakékoli cenзуře: „Zkoumání pravdy, jemuž nemá cenzura překážet, je blíže kvalifikováno jako *vážné a skromné*. Obě tato určení nezaměřují zkoumání na obsah pravdy, nýbrž na něco, co je mimo tento obsah. Od počátku odvádějí zkoumání od pravdy a předpisují mu ohledy na něco neznámého třetího. Bude-li se zkoumání neustále ohlížet na něco třetího, čemu zákon dává právo na popudlivost, neztratí pak ze zorného pole pravdu? (...) Pravda je právě tak skromná jako světlo, a vůči komu má být skromná? Vůči sobě? Verum index sui et falsi. Tedy *vůči nepravdě*? Je-li skromnost charakteristickým rysem zkoumání, je spíše příznak obavy z pravdy než z nepravdy. Je to prostředek, který mě sráží na každém mém kroku vpřed. *Je to strach ze závěrů, předepsané zkoumání shora*, je to ochranný prostředek proti pravdě.“ (Marx, 1956, str. 23–24)

Podmínky pro demokracii, a tudíž i pro sociologii politiky, vznikaly v průběhu dějin západní Evropy. Významným zdrojem tohoto procesu byla reformace s prvním rozmachem veřejného mínění a publicistiky. Reformační hnutí narušovala středověký universalismus a dogmatismus.

Objevil se rozdíl mezi společnostmi a státem. Výraznější individualismus pak vedl k nastolování dalších otázek štěpení člověk a společnost. Později **David Hume** (1711–1776) poukazoval na nutnost zbavovat se předpokladů, kterými je člověk svazován k širší kolektivitě. Všeobecné zákony, které podle Huma dal světu „Velký Tvůrce“, nezabývají člověka možnosti, aby aktivně hodnotil a používal své síly. Množství jednotlivých sil, činů a pohybů vytváří ve světě harmonii, která je vlastním projevem obecných zákonů „nejvyššího Tvůrce“. (Hume, 1904, str. 587) Patří sem proto všechny snahy, touhy, vášně a rozhodnutí jednotlivce. Že tento typ individualismu představuje proti středověkému universalismu hledání místa pro člověka, který o pravdě sám rozhoduje, sám se snaží najít své místo ve společnosti, o tom Hume vypověděl: „Všechny naše závazky v otázce děláni dobra pro společnost zahrnují něco recipročního. Získal jsem podporu společnosti, a proto mohu hájit její zájmy; ale když mne společnost odvrhla, mohu k ní nadále patřit? Ale i kdybychom připustili, že naše povinnost dělat dobro je věčná, pak přece jenom jsou zde nějaké hranice; nejsem povinen dělat malé dobro pro společnost na účet velkého zla pro sebe...“ (tamtéž, str. 593–594)

V názorech předrevolučních myslitelů byla obsažena nejen kritika feudalismu, ale i formulace práva člověka na svobodný a tvořivý život. Jednotlivec je aktivním svobodným činitelem, tvůrcem svého osudu, který neleží ani v rukou církve, ani panovníka. Úloha jednotlivce „člověka“ nespočívá však jen v individualistické revoltě. Člověk, například u **Thomase Hobbesa** (1588–1679), je rovněž tvůrcem. Je nejznamenitějším výtvozem přírody. Protože však přírodu „napodobuje lidské umění“, je to umění schopno napodobit a vytvořit i výtvar přírody, tj. člověka. Ne vůlí nadpozemskou, ale tvořivou činností člověka vznikl „velký Leviathan“, jak Hobbes nazval „Lidské společenství neboli stát, latinsky civitas.“ (Hobbes, 1941, str. 53)

Hobbes svou homologií dospěl ke koncepci státu, který již není od boha, ale je výtvozem lidského umění. Společnost, jejíž nejvyšší hodnotou není bůh, ale suverenita státní moci, je výtvozem člověka. Hobbes, aby mohl o této suverenitě, o státu, uvažovat, pojednává o „člověku přírodním, který je zároveň jeho látkou i tvůrcem.“ (tamtéž, str. 54) Takto vzniklé společenství, vybavené suverenitou státní moci, má svůj smysl. Lidé usilují o svobodu, kterou milují, proto musí být bezpeční a bezpečnost jim může zajistit státní moc. „Smlouvy bez meče nejsou než holá slova a vůbec nemají síly zjednat člověku bezpečnost.“ (tamtéž, str. 201)

Kritika tradičního pojetí státu a společnosti a úsilí formulovat demokratické pojetí těchto fenoménů, případně i jejich kritiku, vytvořily základní podmínky pro vznik evropské teoretické tradice, v níž se vytvářely gnoseologické předpoklady pro rozvoj sociologie politiky. K této tradici patří nesporně díla Alexise de Tocquevilla, Augusta Comta, Karla Marxe, Vilfreda Pareta, Gaetana Moscy, Roberta Michelse a dalších.

Alexis de Tocqueville se narodil 29. června 1805 ve Verneuil ve staré šlechtické rodině, legitimisticky orientované. Studoval práva v Paříži do roku 1825. Krátce po ukončení studia byl jmenován soudcem ve Versailles. Přesto, že nástup Ludvíka Filipa neodpovídal názorům rodinné tradice, složil předepsanou přísahu věrnosti nové administrativě. Zároveň však požádal na ministerstvu vnitra o dovolenou na cestu do Ameriky. Jako důvod uvedl studium amerického vězeňského systému. V roce 1833 skutečně se svým přítelem G. Beaumontem vydali knihu „O vězeňském systému v USA“. Výsledky studijní cesty však vyústily v mnohem širší a podstatnější poznatky. V roce 1835 vydal Tocqueville svoji dvoudílnou knihu *La Democratie en Amerique*.

Tocqueville studoval americké poměry v letech 1831–1832 jako nezaopatřený badatel. Přesto jako potomek starého šlechtického rodu objektivně formuloval základní faktor, který demokratickou společnost podstatně odlišoval od společnosti feudální. Precizně toto své odlišení zaznamenal takto: „Jak jsem studoval americkou společnost, stále více jsem viděl v rovnosti podmínek plodnou základnu, z níž, jak se zdá, vycházejí všechny jednotlivé jevy, a neustále jsem v ní nacházel ústřední bod, k němuž směřovalo všechno mé poznání.“ (Tocqueville, 1992, I., str. 9)

Tocqueville si kladl otázku o perspektivách i takové společnosti, založené na „rovnosti podmínek“. Je možné, aby se demokratický sociální systém změnil v totalitní. Odtud patrně vycházela následující jeho úvaha: „Snažím se představit si, s jakými novými rysy by se mohl ve světě vynořit despotismus. Vidím nesčetné množství podobných a sobě rovných lidí, kteří jsou v jednom kole v honbě za drobnými a všedními zábavami, jimiž sytí svou duši. Každý z nich se ve svém ústraní zdá lhostejný k osudu všech ostatních; jeho děti a jeho osobní přátelé tvoří pro něj celé lidstvo. Žije vedle svých spoluobčanů, ale nevidí je, dotýká se jich, ale necítí je; existuje pouze v sobě samém a pro sebe sama, a i když mu ještě zůstává rodina, dá se říci, že vlast již nemá.“

Nad těmito lidmi se tyčí nesmírná protektorská moc, která si samojeдинá klade za úkol zajistit jejich požitky a držet ochrannou ruku nad jejich osudem. Je absolutní, detailní, přesná, prozíravá a laskavá. Podoba-

la by se moci otcovské, kdyby jejím úkolem bylo připravovat lidi na dospělost; ale ona se naopak snaží udržet je neodvolatelně v dětství; ráda vidí, když se občané radují, jen když nemyslí na nic než na radovánky. Ochotně přispívá k jejich štěstí, ale chce být jeho jediným strůjcem a rozhodčím; pečuje o jejich bezpečnost, předvídá a zajišťuje jejich potřeby, usnadňuje jim zábavu, spravuje jejich nejdůležitější záležitosti, řídí jejich podnikání, upravuje nástupnictví, rozděluje dědictví, kdyby je tak ještě mohla zbavit znepokojivého přemýšlení a námahy žít!“ (Tocqueville, 1992, II, str. 218–219)

Tocqueville postihl rovněž, že demokracie, nikoli teorie, ale její fungování představuje určitou formu nátlaku a že zcela nevylučuje možnost, aby byla zneužita pro nastolení tyranie. I v demokracii nalézal možnosti pro koncentraci politické moci.

Čtenáře, jejichž osudy a životní zkušenosti jsou spjaty s dobou posledních šedesáti let, nemůže nezaujmut Tocquevillova vize napsaná na počátku třicátých let 19. století a publikovaná v roce 1835. V závěru své knihy uvedl:

„Dnes jsou na zemi dva velké národy, které, jak se zdá, třebaže mají různá východiska, postupují k téměř cíli: jsou to Rusové a Angloameričané. Oba dva vyrostly v temnotách; zatímco pohledy lidí byly obráceny jinam, stanuly náhle v popředí mezi národy a svět vzal na vědomí jejich zrod a jejich velikost téměř současně. Zdá se, že všechny ostatní národy dosáhly téměř mezí, které jim vytýčila příroda, a mohou už jenom udržovat dosažené; tyto však rostou. Všechny ostatní se zastavily nebo jdou vpřed jenom s obrovským úsilím; pouze ony postupují snadno a rychle na své dráze, jejíž meze nelze zatím dosáhnout. Američan bojuje proti překážkám, které mu staví do cesty příroda; Rus se potýká s lidmi. Jeden zápasí s pustinou a barbarstvím, druhý s civilizací vybavenou všemi jejími zbraněmi: tak se výboje Američanů uskutečňují rádlím oráče, výboje Rusů mečem vojáka. Aby dosáhl svého cíle, spoléhá se první na osobní zájem a nechává jednat sílu a rozum jednotlivců, aniž je řídí. Druhý soustřeďuje v jednom člověku celou moc společnosti. Hlavním prostředím působení jednoho je svoboda, druhého nevolnictví. Jejich východisko je různé, jejich cesty se liší; nicméně se každý z nich zdá být určen tajným záměrem Prozřetelnosti k tomu, aby jednoho dne držel ve svých rukou osud poloviny světa.“ (Tocqueville, 1992, II, str. 308)

Nejen pro tyto úvahy, ale i pro střízlivé hodnocení demokracie jako nového typu společnosti se Tocquevillovo dílo stalo předmětem zájmu sociologů politiky rozdílného zaměření. Tak snaha chápat demokracii

jako rovnováhu mezi konfliktem a konsenzem upoutala amerického sociologa S. M. Lipseta a politologa R. I. Dahla. Jeho institucionalistický přístup k otázkám demokracie našel ohlas u kritika Dahlova pojetí moci v USA, u C. W. Millse. Mills se k tomuto vlivu přihlásil ve dvou kapitolách svého nejpoblíbenějšího díla, v X. a XIII. kapitole „Mocenské elity“. Mills zde reagoval na problematiku koncentrace moci v demokracii. Předpoklady této dysfunkce demokracie spatřoval v možnosti přechodu americké společnosti od „veřejnosti“ k „mase“. (V české sociologii jeho dílo citoval T. G. Masaryk již v první své nejsociologičtější práci o sebevraždě z roku 1881, kde stejně jako v pozdějších knihách zdůrazňoval Tocquevillov poznatek o vlivu náboženství na úroveň americké demokracie. Ani I. A. Bláha, ani E. Chalupný Tocquevillovo dílo do české sociologie neuváděli.)

Alexis de Tocqueville svým dílem orientoval pozornost pozdějších sociologů politiky na studium vzniku, vývoje a změn demokracie. Tocquevillovo hodnocení demokratických institucí znal i další „klasik“ sociologie politiky, jímž byl nepochybně, bráno chronologicky, **Karel Marx**.

Marxův život započal 5. května 1818 v Trevíru na řece Mosele a končil 14. března 1883 v Londýně, kde je rovněž pochován na hřbitově v Highgate. Výrazným znakem celého jeho života byl zájem o politické dění ve světě a studium badatelského a kritického zaměření.

Vysokoškolská studia zahájil na univerzitě v Bonnu v říjnu 1835. „Život v Bonnu,“ napsal jeden z Marxových životopisců, „byl tak pestrý, tak romantický, tak nový a zvláštní, že i Marx propadl jeho kouzlu. Při rušném studentském životě nebylo leckdy nouze o pitky a zábavu. Synkové křtění Moselou nebyli rozhodně abstinenti, Marxe nevyjímaje. Tak v červnu 1836 ho rektorát potrestal jedním dnem karceru pro rušení nočního klidu a pro opilství. Trest nebyl zvlášť přísný, povolovaly se návštěvy kolegů, a to vedlo k tomu, že se ve školním vězení popíjelo dál.“ (Gemkov a kol., 1973, str. 16)

Otec Karla Marxe, který posoudil poměry v Bonnu, rozhodl ještě před ukončením prvního roku studia, že jeho syn bude ve studiu pokračovat v Berlíně, tedy v královském sídelním městě. Na univerzitě přednášela ještě řada Hegelových odchovanců. Marx se stal členem doktorského klubu, kde se setkával s mladohegelovci, uzavřel přátelství s docentem teologie B. Bauerem. To vše vedlo k rozhodnutí obhájit dizertaci z filozofie a usilovat o místo docenta na univerzitě v Bonnu.

Ještě v roce 1841 spolupracoval s docentem Bauerem v Bonnu. Ten však byl na naléhání pruské vlády vykázan z univerzity. Pro Marxe to znamenalo zřítí se univerzitní kariéry, ale nikoli kritické analytické práce.

První teoretické, kritické a vědecké posouzení otázek politiky a moci zformuloval v roce 1843 v studii nazvané *K židovské otázce*. Významný problém sociologie politiky – vztah státu a emancipační zájem člověka – Marx posuzoval nejdříve jako problém „emancipace státu“. Tímto emancipovaným státem rozuměl stát, který se zbavil břemene sloužit církvi. Za takový stát považoval demokratickou republiku, tak jak se konstitovala ve Spojených státech amerických (které byly předmětem jeho obdivu). V Marxově pojetí však demokratická republika představovala pouze jednu fázi emancipačního procesu. Napsal: „Politická emancipace je ovšem velký pokrok; není to sice poslední forma emancipace člověka vůbec, ale je to poslední forma emancipace člověka v mezích dosavadního světového pořádku.“ (Marx – Engels, 1956, 1, str. 380)

Politickou emancipaci nepovažoval Marx za poslední formu lidské emancipace proto, že nevyřešila, ale spíše rozštěpila člověka na „egoistické nezávislé individuum“ a na „občana státu“. Proto by podle Marxe mělo dojít ke kvalitativně vyššímu stupni emancipace, která by měla tento rozpor překonat. Marx takovou emancipaci označuje jako emancipaci lidskou. Uvažoval takto: „*Každá emancipace je návratem lidského světa, lidských vztahů k člověku samému*. Politická emancipace je redukce člověka z jedné strany na člena občanské společnosti, na egoistické nezávislé individuum, z druhé strany na občana státu, na morální osobu. Teprve až skutečný individuální člověk do sebe pojme abstraktního občana státu a stane se jakožto individuální člověk ve svém empirickém životě, ve své individuální práci, ve svých individuálních poměrech *druhovou bytostí*, teprve až člověk pozná a zorganizuje své „vlastní síly“ jako *společenské síly*, a nebude už tedy společenskou sílu od sebe oddělovat jako politickou sílu, teprve potom bude provedena lidská emancipace.“ (tamtéž, str. 393)

Tento směr emancipačního zájmu člověka spojoval Marx s dějinami společenských tříd. Již v druhé polovině čtyřicátých let, v době vzniku Korespondenčního výboru v Bruselu, si uvědomoval, že však nestačí apelovat jen na elementární třídní instinkty, ale že na místo propagandy se musí dostat věda, má-li emancipační proces být procesem úspěšným.

Významný anglický sociolog T. B. Bottomore hodnotí tuto Marxovu teoretickou práci jako „jeden z největších příspěvků k formování moderní sociologie“, z něhož se více poučili jeho kritici než jeho vyznavači.

(Bottomore, 1976, str. 77) K těm prvním řadil především Maxe Webera, Vilfreda Pareta, Roberta Michelse a C. Wrighta Millse. Každý z nich přispěl k analýze jedné z ústředních kategorií sociologie politiky, jíž je nesporně kategorie „politická moc“. Ta má mnohoznačné a rozsáhlé použití. Vyjadřuje vztahy mezi třídami, vztahy mezi národy, ale i napětí uvnitř hry koalic vládnoucích elit. Tuto kategorii lze využívat i při charakteristice menších sociálních útvarů, jako jsou místní společenství, nebo při analýze podstatných vztahů v malých sociálních skupinách.

Otázku politické moci nelze chápat jako nadčasový jev působící ve společenském vzduchoprázdnu, jako ahistorický fenomén, který nesouvisí s ostatními sociálními skutečnostmi. Moc má nejen svoji historicky konkrétní podobu, ale i své konkrétní zdroje. Protože jejími nositeli a vykonavateli jsou lidé, žijící v určité době, klade si politickovědní analýza rovněž otázku: jací lidé? Jejich původ, kultura jakož i vertikálně mobilitní postup na místa v politickém systému mohou rovněž přispívat ke konkrétní historické analýze politické moci.

Analýza politické moci, obsahující poznávání jejích zdrojů, forem a fungování v historických souvislostech, představuje jeden z hlavních úkolů sociologického bádání vůbec. Mnoho významných sociologů věnovalo této kategorii značnou pozornost. K předním badatelům v tomto směru patří německý sociolog **Max Weber** (1864–1920). Jeho názory a postoje vyvířaly v Německu v druhé polovině 19. století, kdy v této zemi docházelo ke střetu mezi konzervativními, liberálními a socialistickými myšlenkami a hnutími.

Weberův zájem o politiku byl však podněcován nejen celkovým klimatem politického dění v tehdejší Německu, ale utvářelo jej i rodinné prostředí. Otec Maxe Webera byl vedoucím činitelem liberální strany, a tak se jeho syn „setkával s vedoucími politickými osobnostmi své doby přímo ve vlastním domě.“ (Barnes, 1966, str. 244) Zájem o politiku, a to nejen v německých poměrech, neopouštěl Webera po celý jeho život. Když v roce 1905 vypukla v Rusku revoluce, naučil se rusky číst, aby mohl sledovat zpravodajství přímo z ruských novin a časopisů. Svědectví o tomto Weberově zájmu podává rovněž jeho memorandum proti neomezené ponorkové válce, v němž upozorňoval na možnost vstupu Spojených států amerických do války proti Německu. A ještě v roce 1919 se účastnil politických jednání v souvislosti s mírovou konferencí ve Versailles.

Svůj zájem o politiku neodděloval od hlavní své činnosti od vědecko-badatelské práce. Dá se říci, že v tomto smyslu patřil k takovým studij-

ním typům, jakými byli K. Marx, A. Gramsci, W. Wilson a u nás T. G. Masaryk a E. Beneš. Velmi ho zaujalo především dílo K. Marxe. Když začal vydávat *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, to bylo zřejmé.

Podobně jako K. Marx i M. Weber uznával velký vliv vlastnictví výrobních prostředků na charakter dějinného procesu. Proto například při charakteristice feudalismu spatřoval základ tohoto systému v kontrole materiálních prostředků politické moci a výrobních prostředků. První měly vliv na politickou, druhé pak na ekonomickou strukturu společnosti. Tento přístup chápal jako přístup heuristický. Přesto Marxovu metodu a teorii považoval za neudržitelnou pro její monokauzalitu. Byl přesvědčen, že Marx chápe dílčí perspektivy jako rozhodující a mnohotvárnost určujících faktorů dějin redukuje na jednofaktorovou, ekonomickou problematiku.

Pokud jde o pojetí moci, Weber rovněž vycházel z kritického přístupu k Marxově koncepci, kterou hodnotil jako redukcionistickou. Američtí sociologové, C. W. Mills a H. Gerth postihli odlišnost pojetí těchto dvou myslitelů takto: „Zatímco Marx je méně pečlivý v rozlišování mezi ekonomickou mocí a politickou mocí, Weber je přímo chtivý po jasném rozlišení těchto dvou sfér. Tak jeho kritika většiny Marxových příspěvků spočívá v tom, že Weber ukazuje na nedostatek střízlivého rozlišení mezi tím, co je striktně ekonomické, co je ekonomicky determinováno a co je pouze ekonomicky relevantní.“ (Mills – Gerth, 1967, str. 47)

Otázkami politické moci se M. Weber zabýval v mnoha svých pracích, četné shrnující poznámky a souvislosti však vyslovil ve své přednášce z roku 1919 nazvané *Politika jako povolání*. Hlavní a vstupní otázkou je, co charakterizuje politika podstatně. „Kdo provozuje politiku“, napsal Weber, „usiluje o moc. O moc buď jako prostředek ve službách jiných cílů (ideálních nebo egoistických), nebo o moc pro moc, pro požitek pocitu prestiže, který dává.“ (Weber, 1969, str. 158) Také politik je člověk, který usiluje o moc, aby mohl rozhodovat. Odpovídá to Weberově pojetí politiky: „Politikou bychom tedy rozuměli snahu o podíl na moci nebo ovlivňování rozdělení moci, ať mezi státy nebo uvnitř státu mezi skupiny lidí, které zahrnuje.“ (tamtéž)

Pokud jde o vnitřní politiku, pak jejím rámcem je území státu, neboť „stát je lidská pospolitost, která si na určitém území efektivně vyhrazuje (s úspěchem) *monopol legitimního fyzického násilí*.“ (tamtéž) Weber si kladl otázky o důvodech této legitimacy. Zformuloval je svou metodou „ideálních typů“ autority: